

УДК 343.98 (477)

Руслан Леонтійович Степанюк,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто основні тенденції розвитку окремих методик розслідування злочинів, пов'язані з реформуванням кримінального процесу України. Підкреслено необхідність перегляду деяких теоретичних положень криміналістичної методики у зв'язку з трансформацією законодавства, слідчої та судової практики. Наголошено на неприпустимості необґрунтованої критики наукових пошуків у галузі криміналістики. Запропоноване власне бачення напрямів удосконалення класифікації окремих криміналістичних методик, їх структури та змісту, формування комплексних методик розслідування, а також надані рекомендації щодо судового розгляду кримінальних справ.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, криміналістична методика, досудове розслідування, судовий розгляд кримінальних справ.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесу України з метою наближення його до світових стандартів судочин-

ства зумовило необхідність подальшого удосконалення підходів до тлумачення і використання приписів нормативно-правових актів. На сьогодні органи досудового розслідування, прокурори та суди стикаються зі значними труднощами при застосуванні на практиці положень нового КПК України, що пов'язано як із недосконалістю самого закону, так і дефіцитом науково обґрунтованих пропозицій щодо процесуально і тактично правильної реалізації відповідних норм. Суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих дій та інші новації кримінального процесуального закону вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування окремих видів злочинів, із метою їх приведення у відповідність до реалій практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична методика як розділ науки криміналістики пройшла досить тривалий шлях розвитку. Її теоретичні засади знайшли своє відображення у роботах В. І. Громова, Б. М. Шавера, А. І. Вінберга, О. Н. Колесніченка, І. М. Пантелєєва, О. М. Васильєва, І. О. Возгріна, В. К. Гавло, І. М. Лузгіна, В. О. Образцова, М. П. Яблокова та інших учених. Велика кількість наукових праць була присвячена питанням розслідування різних видів і груп злочинів. З огляду на те, що впродовж останніх років вийшло багато статей, монографій із цих проблем, вказаний розділ криміналістичної науки став найбільш об'ємним, і ця тенденція зберігається й до сьогодні.

У цьому контексті додамо, що ще в пострадянський період гостро постали питання необхідності вдосконалення теоретичних засад криміналістичної методики та розроблення різноманітних окремих методик розслідування, що пов'язано з реформуванням законодавства та трансформацією злочинності в нових умовах. У цьому сенсі слід відзначити наукові пошуки російських криміналістів Ю. П. Гармаєва, О. Ф. Лубіна, І. М. Лузгіна, В. О. Корноухова, С. Ю. Косарева, С. Н. Чурілова, А. В. Шмоніна та інших, котрі провели ґрунтовні дослідження теорії криміналістичної методики.

У незалежній Україні на окремому монографічному рівні проблеми методики розслідування розглядали В. В. Тіщенко, Б. В. Щур, В. А. Журавель. Крім того, чимало важливих теоретичних і практичних висновків і корисних рекомендацій міститься в роботах, присвячених методикам розслідування великих груп злочинів, зокрема, Л. І. Аркуші, А. Ф. Волобуєва, В. О. Малярової, О. В. Одерія, О. В. Таран, С. С. Чернявського та ін. Проте деякі питання досі залишаються дискусійними і потребують подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз останніх публікацій з даної проблематики дозволяє стверджувати, що, незважаючи на спробу кардинального реформування кримінального процесу України шляхом прийняття нового КПК України у 2012 р., суттєвих змін у підходах до формування окремих криміналістичних методик поки що не відбулося. Частково це можна пояснити недосконалістю чинного КПК України і, відповідно, значними труднощами в його практичній реалізації. Примітно, що як процесуалістами, так і криміналістами висловлюються критичні зауваження щодо якості даного кодексу, звертається увага на проблеми слідчої практики у зв'язку з необхідністю виконання суперечливих процесуальних вимог.

Так, В. А. Журавель наголошує на проблемах початку досудового розслідування, пов'язаного із скасуванням стадії порушення кримінальної справи; невизначенням строків від внесення відомостей до ЄРДР і повідомленням особі про підозру; значною інтенсифікацією праці слідчого у перші 24 години з моменту надходження заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного його виявлення; відсутністю чітко встановлених строків проведення допиту підозрюваного після повідомлення йому про підозру; ускладненістю процесуальної регламентації провадження обшуку; суперечливістю регламентації пред'явлення для впізнання [1, с. 252–257].

Ці та інші обґрунтовані пропозиції науковців мають бути враховані під час удосконалення кримінального процесуального законодавства та проведення наукових досліджень у галузі методики розслідування окремих видів злочинів.

Поряд із конструктивною критикою новацій у кримінальному процесі та відповідних тенденцій розвитку криміналістики в літературі можна зустріти й огульні, надумані нападки на спроби знайти підходи до вирішення існуючих проблем.

Так, у ряді публікацій, присвячених критиці чинного КПК України, В. П. Корж безапеляційно заявляє, що його автори та законодавець, нібито «проявляючи правове невігластво», замінили науково обґрунтований термін «злочин», який використовується науками кримінально-правового циклу і криміналістикою, на псевдонаукові дефініції «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок» [2, с. 76]. Звертаємо увагу на те, як легко і безпідставно криміналістика була виключена авторкою з наук кримінально-правового циклу, а загальновідоме поняття «кримінальне правопорушення» оголошене нею псевдонауковим. Саме помилкове уявлення про ненауковість останнього терміна лежить в основі більшості критичних виступів професора. При цьому вона з кожним разом вдається до все міцніших виразів: «політич-

на кон'юнктура», «деформування процесуальної системи», «руйнування наукових шкіл», «псевдонаукові новації» тощо. Навіть робить абсурдне звинувачення на нашу адресу про те, що вживання терміна «кримінальне правопорушення» в аспекті обговорення проблем розвитку криміналістичної методики свідчить «не тільки про догідництво і кон'юнктуру, а фактично про зраду науки і практики криміналістики» [2, с. 78].

У зв'язку з цим відзначимо, що поняття «кримінальне правопорушення» зовсім не є псевдонауковим. Більше того, воно широко застосовується представниками загальної теорії права. Наприклад, у підручнику з теорії держави і права за редакцією академіків НАПрН України М. В. Цвіка та О. В. Петришина вказано: «за своїм характером злочини завжди є кримінальними правопорушеннями» [3, с. 366]. Дійсно, на наше переконання, поспішним було запровадження до КПК України інституту кримінальних проступків за їх відсутності в матеріальному кримінальному праві, бо з огляду на це відповідні процесуальні норми з цієї причини поки що і не працюють.

Як відомо, приклади диференціації кількох різновидів кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості та караності є майже в усіх правових системах. Так, у кримінальному праві США це категорії «felony» і «misdemeanor», у ФРН злочинні діяння поділяють на злочини та проступки, а в кримінальному законодавстві Франції – злочини, проступки та порушення. Нарешті, у новому КК Республіки Казахстан (ст. 10) передбачено кримінальні правопорушення, що включають злочини та кримінальні проступки.

У цілому ж питання перегляду концепції протиставлення злочинів і проступків, пануючої за радянських часів, не належить до предмета науки криміналістики. Отже, якщо вітчизняний законодавець піде шляхом виокремлення кримінальних проступків, провадження за якими буде здійснюватися у формі дізнання, перед цією наукою постане завдання розроблення поряд із методиками розслідування злочинів ще і методичних рекомендацій з проведення дізнання за цією категорією кримінальних правопорушень. Як бачимо, по переду багато роботи.

У той же час у гонитві за сенсаційними викриттями вже згадувана нами В. П. Корж вдається і до перекручування змісту ч. 1 ст. 216 КПК України, зазначивши, що нібито в ній міститься припис слідчим органам провадити досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених Законом України «Про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення». І гучно заявляє: «Такого Закону в Україні немає» [2, с. 76]. Проте насправді ч. 1 ст. 216 КПК України встановлює, що «слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України

про кримінальну відповідальність». Як бачимо, мова в даному випадку йде не про якийсь міфічний, неіснуючий, закон, а про законодавство України про кримінальну відповідальність, яке визначено ст. 3 КК України. Отже, явним перебільшенням є твердження авторки про те, що через використання поняття «кримінальне правопорушення» в Україні мають місце грубі порушення законності під час досудового слідства та в суді, погіршення прав людини у кримінальному процесі [4, с. 48].

На наш погляд, використання в наукових дослідженнях, правозастосовній практиці, нормативно-правових актах тощо терміна «кримінальне правопорушення» в реаліях кримінального судочинства є цілком виправданим і не спричиняє ніякої шкоди. Вважаємо, що в наукових дискусіях слід уникати наведених вище безпідставних звинувачень, умисного спотворення авторських позицій, а також не треба вигадувати неіснуючих труднощів із правозастосуванням задля штучного загострення певних проблем.

Означивши деякі тенденції останніх років у проведенні наукових досліджень, у тому числі пов'язаних із реформуванням кримінального процесу України, додамо, що помітно активізувалися пошуки в галузі криміналістичної методики, на що хотілося б звернути увагу. Зокрема, на цей час дійсно дискусійними в даній галузі залишаються:

- а) класифікація окремих криміналістичних методик за призначенням;
- б) структура методики розслідування певного виду (групи) злочинів;
- в) формування й реалізація комплексних методик розслідування;
- г) питання етапізації процесу розслідування за чинним КПК України;
- д) необхідність включення до окремих методик розслідування особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій;
- е) проблеми формування методик судового розгляду кримінальних справ.

Зауважимо, що кожне питання потребує ґрунтовного вивчення й аналізу, тому окреслимо лише деякі напрями їх можливого вирішення.

Спочатку звернемося до класифікації криміналістичних методик за призначенням. Так, у літературі щодо цього представлено низку різних точок зору, хоча вони зводяться фактично до двох основних підходів. Згідно з першим підходом ця класифікація може бути лише складною і вміщувати різні рівні. Прихильники другого ведуть мову про універсальну класифікацію і виокремлюють: базову, прості (видові, підвидові), ускладнені або групові (родові, міжродові, комплексні) методики розслідування [5, с. 92–94]. Додамо, що останній нам імпонує більше, тобто як і прихильники такого бачення вважаємо прийнятним виокремлювати певні методики розслідування, перш за все, залежно від пов'язаності із статтею кримінального закону:

- а) міжвидові (за кількома статтями КК України), у тому числі родові та комплексні;
- б) видові та підвидові (за певною статтею КК України, її частиною або з доповненням кримінально-правового критерію криміналістичним);
- в) позавидові (виділені за суто криміналістичним критерієм).

Проте є сенс будувати і складні багаторівневі системи окремих методик розслідування щодо певної категорії діянь за ступенем загальності (від найбільш загальної до найбільш вузької). Наприклад, методика розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи – методика розслідування вбивств – методика розслідування убивств на замовлення тощо. Для таких систем будуть корисними напрацювання учених щодо складної класифікації окремих методик розслідування.

Однак і тут можуть виникати труднощі. Пояснимо свою позицію. На наш погляд, суперечливими є й підходи до структури окремої криміналістичної методики. До сьогодні у підручниках із криміналістики, не кажучи про посібники, монографії та дисертації, вони викладаються за різною структурою. При цьому висловлюється думка про недоцільність вироблення єдиної архітекτονіки для будь-якої методики розслідування, зважаючи на специфічність певних груп злочинних діянь, що охоплюються конкретно методикою. Із цим можна погодитися лише частково. Вбачається, що варіативною може бути структура методики розслідування великої групи злочинів (міжвидової, позавидової), тоді як мікрометодики слід будувати за однією схемою:

- 1) криміналістична характеристика злочину;
- 2) відкриття кримінального провадження;
- 3) початковий етап розслідування;
- 4) подальший етап розслідування;
- 5) особливості тактики окремих слідчих дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

В останній час почастишали спроби формування комплексних методик розслідування, виокремлення яких пояснюється доцільністю розробки рекомендацій з розслідування різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь, які вчинюються у єдиному ланцюзі, тобто мають характер складної системної злочинної діяльності [6, с. 350]. Слід підкреслити перспективність цього напрямку науково-дослідної роботи, особливо з огляду на існування нагальної потреби у створенні ефективних програм розслідування складних за механізмом економічних злочинів.

Наступний аспект. Реформування кримінального процесу вимагає і перегляду підходів до етапізації процесу досудового розслідування

в криміналістичній методиці. Аналіз практики застосування чинного КПК України дозволяє говорити про можливість використання як «процесуального», так і «непроцесуального» підходів до виокремлення початкового і наступного (подальшого і заключного) етапів розслідування. При цьому вказані вище проблеми процесуальної регламентації початку кримінального провадження значно ускладнюють застосування першого.

Нині вимогою часу є те, що невід'ємною складовою окремих криміналістичних методик мають стати рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Як відомо, ці питання упродовж багатьох років розроблялися в науці оперативно-розшукової діяльності. Сьогодні необхідно, по-перше, відповідні знання інтегрувати у криміналістику, а по-друге, надалі розвивати основні положень. Зараз вже важко уявити методику розслідування складних категорій злочинів, наприклад корупційних, без висвітлення специфіки проведення негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, до складу яких вони входять.

Не менш важливо й те, що на сучасному етапі спостерігається тенденція до розширення сфери застосування криміналістичних методик не лише щодо досудового розслідування, а й до судового розгляду кримінальних справ [7]. Такий підхід уявляється прогресивним, але може містити різні варіанти вирішення. На нашу думку, немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих категорій злочинів, оскільки їм не буде властива достатня специфіка. Мова може йти лише про деякі рекомендації для суду, засновані на досягненнях криміналістики, тобто доцільно говорити не про новий різновид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду. Варіантом реалізації його може бути включення до таких методик розслідування певної групи злочинів відповідного розділу. Як приклад такої спроби можна навести наукову працю О. Ф. Федорової [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. З урахуванням вищесказаного можемо з впевненістю сказати, що на сьогодні актуальними напрямками розвитку криміналістичної методики є удосконалення теоретичних засад цього розділу науки, а також формування сучасних науково обґрунтованих рекомендацій з розслідування окремих видів і груп злочинів за оновленою структурою та змістом. У зв'язку з цим вбачається, що перспективними можна вважати подальші наукові дослідження, спрямовані на розвиток уявлень про класифікацію окремих криміналістичних методик, їх структуру, формування та реалізацію комплексних методик розслідування, впровадження особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій, створення

методичних рекомендацій як для досудового розслідування, так і щодо судового розгляду кримінальних справ.

Список використаних джерел

1. Журавель В. А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми / В. А. Журавель // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – Суми. – 2015. – Вип. № 1 (69). – С. 251–257.
2. Корж В. П. Проблемы развития криминалистики в условиях реализации уголовного процессуального законодательства Украины / В. П. Корж // Современная криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию со дня рождения заслуженного деятеля науки РФ, заслуженного юриста РСФСР, доктора юридических наук, профессора Николая Павловича Яблокова (Москва, 22 декабря 2015 г.) / ред.-сост. М. А. Лушечкина. – Москва : МАКС Пресс, 2015. – С. 75–79.
3. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2011. – 584 с.
4. Корж В. П. Проблеми розвитку криміналістики в умовах реалізації кримінального процесуального законодавства / В. П. Корж // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 грудня 2015 р.). – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 47–52.
5. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
6. Криміналістика : навч. посібник / за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ : КНТ; Самміт-Книга, 2011. – 504 с.
7. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І. І. Когутич ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2010. – 529 с.
8. Федорова О. Ф. Особливості розслідування і розгляду у суді кримінальних справ щодо вбивств новонароджених дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09 / О. Ф. Федорова ; Донецьк. юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, 2014. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2016.

Руслан Леонтьевич Степанюк,

доктор юридических наук, профессор

(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ УКРАИНЫ

Рассмотрены основные тенденции развития частных методик расследования преступлений, связанные с реформированием уголовного процесса Украины. Подчёркнута необходимость пересмотра некоторых теоретических положений криминалистической методики в связи с трансформацией законодательства, следственной и судебной практики. Отмечена недопустимость необоснованной критики научных поисков в области криминалистики. Предложено собственное видение направлений усовершенствования классификации частных криминалистических методик, их структуры и содержания, формирования комплексных методик расследования, а также рекомендаций относительно судебного рассмотрения уголовных дел.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовное правонарушение, криминалистическая методика, досудебное расследование, судебное рассмотрение уголовных дел.

Ruslan L. Stepaniuk,

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODS IN TERMS OF REFORMING CRIMINAL JUSTICE IN UKRAINE

The article describes the basic tendencies of the development of particular methods of investigation of crimes related to the reform of criminal justice in Ukraine. It is underlined on the need to review some of theoretical positions of criminalistic methods in connection with the transformation of laws, investigative and judicial practice. At the same time it is marked that the inadmissibility of unjustified criticism of scientific research in the field of criminalistics laid the foundation for using the term «criminal offense» in relation to the consideration of the problems of criminalistic methods.

The author suggests his own opinion about the ways of improving the classification of particular criminalistic methods depending on the attitude to the criminal law. In this regard, it is offered to consider inter-species, species, subspecies and complex investigation techniques.

The author has marked a need for an all-round approach to the structure of the particular methods of investigation of crimes. In particular, the common methods are characterized by variability of the structure, and special must be

built according to a single scheme: criminalistic characteristics of crime, the initiation of criminal proceedings, the initial stage of the investigation, the subsequent stage of the investigation, special aspects of the methods of particular investigative actions and undisclosed investigative (search) actions.

The author has underlined on the perspective of the development of complex methods of investigation, in particular, multiple economic crimes.

It is indicated the difficulties in the differentiation of stages of the investigation depending on procedural solutions of an investigator in connection with the particular problems of the initiation of criminal procedure.

The author suggests to intensify the work on the inoculation the recommendations on the specifics of investigative tactics of undisclosed investigative (search) actions into particular criminalistic methods for certain categories of crimes.

It is noted as a debatable issue of the desirability of development of particular criminalistic methods of a trial of criminal cases along with traditional methods of pre-trial investigation. It is offered to develop appropriate recommendations concerning this issue only with regard to broad types or groups of crimes.

Key words: *criminal proceedings, criminal offense, criminal procedure, pre-trial investigation, trial of criminal cases.*